

BARONICA MARIA WAMBOLT IN ZDRAVLJENJE PRAŠIČEV NA DOLENJSKEM S POMOČJO HOMEOPATIJE

Nena Židov

37

IZVLEČEK

Baronica Maria Wambolt, ki je živela na gradu Hmeljnik pri Novem mestu, je bila laična homeopatinja in je v začetku 20. stoletja zdravila ljudi in prašiče iz okoliških krajev. Dokaz o njenem delovanju je zvezek, v katerega si je beležila svoje zdravljenje med letoma 1906 in 1913. V članku je predstavljeno njeno zdravljenje prašičev. Na osnovi zapiskov iz zvezka avtorica ugotavlja, iz katerih krajev so bili prašiči, zaradi katerih bolezenskih simptomov oziroma bolezni so se lastniki prašičev obračali na Wamboltovo in katera zdravila je uporabljala.

Gljučne besede: ljudsko zdravilstvo, ljudska veterina, homeopatija, prašiči, bolezni, Dolenjsko, grad Hmeljnik, plemstvo, Maria Wambolt

ABSTRACT

Baroness Maria Wambolt from Hmeljnik Castle near Novo mesto was a lay homeopath, who treated people and pigs from the environs in the early 20th century. Evidence on her activities is a notebook in which she recorded her patients from 1906 to 1913. The article presents her treatment of pigs. Based on the notes from the notebook, the article's author established from which places the pigs were, what symptoms or diseases made their owners turn to the baroness for help, and which medicaments she used.

Key words: folk medicine, folk veterinary medicine, homeopathy, pigs, diseases, Dolenjsko, Hmeljnik Castle, nobility, Maria Wambolt

Homeopatija in zdravljenje živali

Samuel Hahnemann je leta 1810 izdal *Organon der Heilkunst*, v katerem je prvič v knjižni obliki predstavil osnove svoje nove metode zdravljenja, ki jo je poimenoval homeopatija. Prvotno je bila homeopatija namenjena le zdravljenju ljudi, vendar je začel kmalu razmišljati tudi o zdravljenju živali. Med letoma 1811 in 1821 je nastal rokopis o homeopatskem zdravljenju živali z naslovom *Homöopathische Heilkunst der Haustiere*, ki ga je Hahnemann najverjetneje predstavil na enem od srečanj Leipziger *Ökonomischen Gesellschaft*, katere član je bil (Kannengießer 1996: 237–238). Ideje o homeopatskem zdravljenju živali so postale zanimive za veterino, katere metode zdravljenja so bile v tedanjem času dokaj omejene. S homeopatskim zdravljenjem domačih živali so se začeli ukvarjati veterinarji, zdravilci in nekateri zdravniki, za začetnika homeopatske veterine

pa velja Wilhelm Lux (1773–1849), veterinar v Leipzigu. V štiridesetih letih 19. stoletja so začeli izhajati strokovni članki in knjige ter priročniki o homeopatskem zdravljenju živali za domačo rabo (Kannengießer 1996: 229–230). Uveljavitvi homeopatskega zdravljenja živali so sledili tudi lekarnarji, ki so začeli izdelovati posebne homeopatske lekarnice za zdravljenje živali (Thierapotheken).

Homeopatsko zdravljenje živali na Slovenskem

38

Doslej je bilo zbranih že kar nekaj podatkov o uporabi homeopatije na Slovenskem za zdravljenje ljudi (Židov 2004). Kaže pa, da so se k nam dokaj hitro po nastanku razširile tudi ideje o homeopatskem zdravljenju živali. Po doslej zbranih podatkih so se s tem ukvarjali večinoma laiki, ki so največkrat zdravili tudi ljudi.¹ Prvi viri o homeopatskem zdravljenju živali na Slovenskem so iz tridesetih let 19. stoletja. Leta 1832 je bilo v Archiv für die Homöopathische Heilkunst (Leipzig) objavljeno krajše poročilo o uspešnem zdravljenju kroničnega vnetja oči pri konju. Avtor je bil iz Ljubljane, svoje identitete pa ni razkril in se je podpisal le kot B-i (B-i 1832: 154).² Po vsej verjetnosti je šlo za laika, saj so avtorjem-zdravnikom v isti reviji poleg imena in priimka pripisali tudi poklic. Na Dolenjskem je leta 1835 s pomočjo homeopatskega zdravila Aconit zdravil prašičjo rdečico (še neidentificirani) plemič iz Mokronoga, ki je bil odbornik Kmetijske družbe. Uspešno naj bi ozdravil več kot 200 prašičev, zato se mu je zdelo prav, da o uspehih zdravljenja seznanijo udeležence občnega zbora Kmetijske družbe leta 1837 (Stefančič 1966: 52). V Kronovem pri Beli Cerkvi je živel Jakob Košak (1829–1918), dolgoletni župan, veleposestnik, mlinar in žagar. V bližnji in daljni okolici je bil znan kot uspešen homeopat, ki je s pomočjo nemških priročnikov brezplačno zdravil ljudi in živino.³ Ljudi in živino je brezplačno zdravil tudi duhovnik in sloveč homeopat Baltazar Bartol (1821–1911), ki je služboval v Starem trgu pri Poljanah, Sv. Križu pri Litiji, Dobrovi in Dolenji vasi pri Ribnici. K njemu so prihajali po zdravila s Kranjskega, Primorskega, Štajerskega in s Hrvaškega (Lesar 1925–1932: 26; Zdunič 1982: 11). V Mekinjah pri Kamniku je živel živinozdravnik Jernej Humar (1833–1908), brat znamenitega magnetista Jurija Humarja, ki je uporabljal tudi homeopatska zdravila (Žurga, Maršič 1998: 15, 33). S pomočjo homeopatije je zdravila ljudi in prašiče baronica Maria Wambolt na gradu Hmeljnik pri Novem mestu, o čemer priča njen zvezek z evidenco zdravljenecov iz obdobja 1906–1913.⁴

Baronica Maria Wambolt – spregledana zdravilka

Kljub temu, da omenjeni zvezek zdravljenecov dokazuje, da je pri baronici Wambolt v začetku 20. stoletja iskalo homeopatsko pomoč veliko ljudi zase in za prašiče, je drugi viri ne omenjajo. Ne najdemo je v Trdinovih zapiskih (Trdina 1987; Dolenc 1980). Kaj malo pozornosti ji namenjajo *Dolenjske novice*, ki so ob njeni smrti sicer objavile

¹ V članku omenjam le tiste homeopate, pri katerih je v virih omenjeno, da so zdravili tudi domače živali.

² Za podatek se zahvaljujem dr. Petru Anderschu iz Gradca.

³ *Dolenjske novice* 34, 1918 (14. 2.), str. 27.

⁴ Zvezek hrani Arhiv Republike Slovenije, Graščinski arhiv Hmeljnik, škatla 12.

Baronica Maria Wambolt
(Arhiv Republike Slovenije, Graščinski arhiv Hmeljnik, škatla 12)

krajšo notico, v kateri pa ni o njenem homeopatskem zdravljenju niti besede.⁵ Za razliko od Jakoba Košaka, ki je umrl le štiri leta kasneje; o njem so *Dolenjske novice* pisale izčrpnjeje in tudi omenile, da je bil homeopat.⁶ Wamboltove ne najdemo omenjene v zapiskih terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja z Dolenjskega (Sosič: 2000), čeprav so bili obdelani tudi kraji, ki jih najdemo v zvezku zdravljenecv.

40

Wamboltove ne omenjajo pregledi ljudske medicine na Dolenjskem (npr. Bogataj 1973). Ko je Marija Makarovič okoli leta 1985 pripravljala članek *O ljudskem zdravilstvu z Dolenjskega in iz Bele krajine*,⁷ jo je na zvezek zdravljenecv Marie Wambolt opozoril zgodovinar Stane Granda. Glede na to, da je sama pregledala številne in raznovrstne vire o ljudski medicini na Dolenjskem, se ji zdi nerazumljivo, »da v obravnavanem gradivu ni zaslediti podatkov o iskanju zdravstvene pomoči pri zdravilki Mariji Wambolt, čeprav vemo, da so hodili k njej bolniki iz različnih dolenjskih krajev« (Makarovič 2001: 110). Makarovičeva na osnovi zvezka zdravljenecv navaja nekaj krajev, od koder so zdravljeneci prihajali, uporabljenih zdravil pa ne komentira.

Leta 1989 je po opozorilu iz Arhiva Republike Slovenije o zvezku zdravljenecv Marie Wambolt pisal tudi Milan Dolenc, zbiralec ljudskomedicinskih bukev. Med drugim omenja, da je za zdravljenje ljudi uporabljala »Arsenik zelo pogosto, nato Belladono, opij, Chino, Pulsatill, Hepar arsenik, razne čaje in obkladke. /.../ Našteta zdravila dajejo misliti, da je iz nekih priročnikov preučevala novejša zdravila, ki so jih tedaj uporabljali« (Dolenc 1989: 199). Na temelju Dolenčevih navedb zdravil sem sklepal, da gre po vsej verjetnosti za homeopatska zdravila. Po pregledu zvezka je bila moja teza potrjena. Maria Wambolt je bila nedvomno laična homeopatinja! Potrditev sem našla tudi v knjigi Bernarde Potočnik, kjer sem naletela na podatek, da je bil homeopat njen mož Franz Wambolt, vsaj po njegovi smrti pa je bila za okolico pomembna Maria, ki se je tudi ukvarjala s homeopatijo. Kaže, da se po njeni smrti njeni potomci s homeopatijo niso več ukvarjali, saj so homeopatski pripomočki v obdobju med obema vojnama končali na grajskem podstrešju (Potočnik 1994: 29, 73).

Maria baronica von Falkenstein je bila rojena leta 1848, Franz baron Wambolt pa leta 1829. Poročila sta se leta 1868 v Freiburgu in se preselila v grad Gross-Umstadt. Franz Wambolt je leta 1876 kupil posest in grad Hmeljnik pri Novem mestu, kamor sta se isto leto preselila iz Hessna in grad prenovila. V zakonu se jima je rodilo šest otrok (Potočnik 1994: 14–15). Po Franzovi smrti leta 1908 je leto kasneje grad podedovala Maria. Umrla je 20. novembra 1915. Pokopali so jo v družinsko grobnico v Nemčiji,⁸ grad pa je prišel v last sina Filipa Hugona Wambolta (Smole 1982: 183) in ostal v lasti družine Wambolt do druge svetovne vojne. Hugon se je leta 1938 preselil na družinsko posest v Frischau, skrb za grad pa je prevzela hči Anna. Leta 1945 so grad družini Wambolt z utemeljitvijo, da je lastnik nemške narodnosti, zaplenili, družinski člani pa so se razselili (Stopar 2000: 87–92).

⁵ Dolenjske novice 31, 1915 (10. 12.), str. 146.

⁶ Dolenjske novice 34, 1918 (14. 2.), str. 27.

⁷ Članek je bil objavljen leta 2001 v *Traditiones*.

⁸ Dolenjske novice 31, 1915 (10. 12.), str. 146.

Leta 1983 je bil arhiv graščine Hmeljnik iz Avstrije vrnjen v Slovenijo (Dolenc 1989: 199), kjer ga hrani Arhiv Republike Slovenije. Med korespondenco Marie Wambolt je ohranjen s črnilom in navadnim svinčnikom popisan karirast zvezek s trdimi črnimi platnicami, ki meri 10,5 x 16,5 cm.⁹ V zvezek si je baronica zapisovala podatke o ljudeh in prašičih, ki jih je zdravila s pomočjo homeopatije. Kdaj natančno je začela Wamboltova zdraviti, žal ne vemo, verjetno pa še pred letom 1906. Po doslej zbranih podatkih sta v istem obdobju na Dolenjskem s pomočjo homeopatije zdravila živali vsaj še Jakob Košak v Kronovem pri Beli Cerkvi in duhovnik Baltazar Bartol v Dolenji vasi pri Ribnici (Lesar 1925–1932: 26; Zdunič 1982: 11). Sicer je konec 19. in v začetku 20. stoletja na Dolenjskem delovalo še več drugih laičnih homeopatov (duhovniki, plemiči, posestniki), ki so zdravili ljudi.

Zvezek zdravljenecv

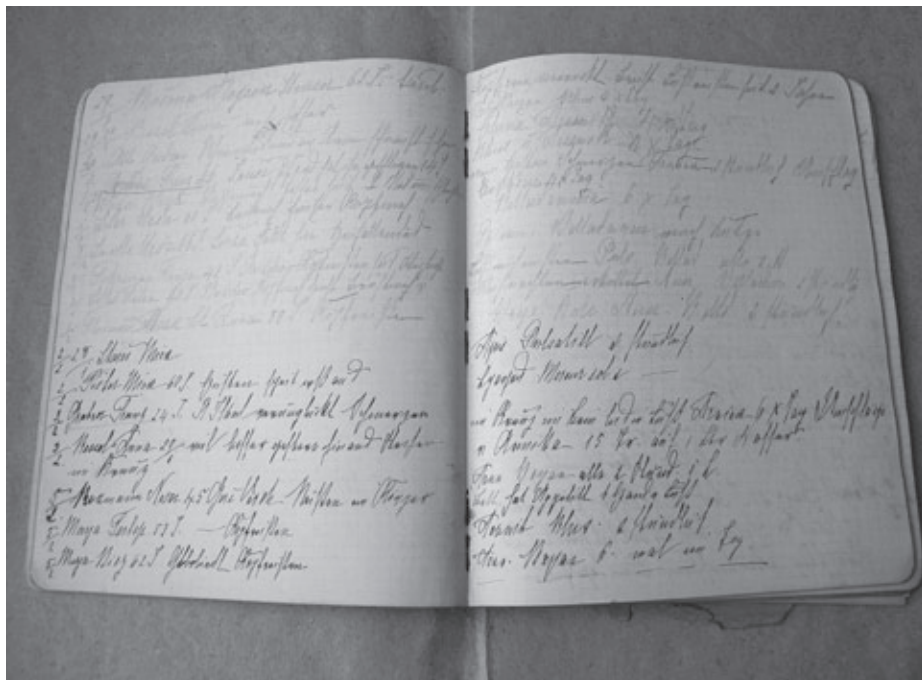
Zvezek zdravljenecv Marie Wambolt je kot vir zelo izjemen tako z vidika preučevanja delovanja zdravilcev nasploh kot z vidika preučevanja laičnih homeopatov. V raznih virih in literaturi je evidentiranih kar precej zdravilcev, ki so v preteklosti delovali v raznih predelih Slovenije, vendar niso vodili evidence o svojih zdravljenjih. Marsikaj pa nam zvezek Marie Wambolt pove tudi o njenih zdravljenjih. V zvezku je več sto zapisov; prvotno jih je bilo še več, vendar je nekaj listov iztrganih. Prvi zapis je iz 15. 12. 1906 in zadnji iz 27. 10. (verjetno) 1913. Leta zadnjega zapisa ne moremo z gotovostjo določiti zaradi manjkajočih listov in zaradi občasnih pomot Wamboltove pri zapisovanju datumov. Tako bi bil zadnji zapis morda lahko tudi iz leta 1914 ali 1915. Zapisi so v nemščini,¹⁰ vključno z večino krajevnih imen. Nekatera so zapisana tudi v slovenski verziji, vendar v nepravilni obliki (ker baronica imen ni poznala, jih je zapisala, kakor jih je pač slišala), zato je nekatera težko identificirati. Tudi iste priimke je včasih zapisovala na različne načine (npr. Kovašiš, Kovašič, Kovašiš, Kowašitz). Vsi zapisi so v »telegrafskem« stilu – uporabljala je številne okrajšave (npr. L = Löffel, O = oben, T = Tag, M = Monat, J. = Jahr, Gr. = groß, K = klein, Pf. = Pfarre ...).

Popoln zapis za ljudi vsebuje datum obiska, priimek in ime zdravljenca, kraj bivanja, starost, bolezenske simptome, predpisana zdravila in način uporabe. V primeru, da je bila ista oseba pri baronici že kdaj prej, je pripisan še datum prejšnjega obiska in opomba o zdravstvenem stanju po uporabi predpisanih zdravil (*bolje / ni bolje*). Zvezek vsebuje tudi okoli 115 zapisov,¹¹ povezanih s prašiči. Idealen zapis ima poleg datuma obiska navedeno ime lastnika, kraj bivanja, število obolelih prašičev, bolezenske simptome in čas trajanja, predpisano zdravilo in način uporabe. Ponekod so dodani podatki o starosti (*mlada / stara svinja*) oziroma velikosti (*majhna / velika svinja*) prašičev. Žal pa podobno kot pri ljudeh tudi pri prašičih v večini zapisov vsaj kakšen od naštetih podatkov manjka. Ponekod so izpuščeni lastniki, ponekod kraj

⁹ Arhiv Republike Slovenije, Graščinski arhiv Hmeljnik, škatla 12. O zdravljenju ljudi pričajo tudi ohranjena pisma zdravljenecv.

¹⁰ Wamboltova je morala za sporazumevanje z okoliškimi kmeti vsaj do neke mere razumeti slovenski jezik, očitno pa ji je šlo bolje od rok zapisovanje v nemščini.

¹¹ Za nekaj zapisov ni povsem jasno, ali se nanašajo na ljudi ali prašiče.

Zvezek zdravlencev Marie Wambolt
(Arhiv Republike Slovenije, Graščinski arhiv Hmeljnik, škatla 12)

bivanja, namesto simptomov včasih piše le *bolne svinje*. Kljub nekaterim nepopolnim podatkom pa v zvezi z zdravljenjem prašičev lahko izvemo, katere simptome oziroma bolezni je zdravila in katera zdravila je uporabljala. Prav tako lahko izvemo, iz katerih krajev so bili zdravljeni prašiči in na osnovi tega sklepamo o socialnem izvoru njihovih lastnikov.¹²

Od kod Wamboltovi znanje in zdravila?

Glede na to, da se je baronica Wambolt na grad Hmeljnik priselila leta 1876, je po vsej verjetnosti znanje o homeopatiji »prinesla s seboj« iz Nemčije.¹³ Zanimivo bi bilo vedeti, s pomočjo katerih homeopatskih priročnikov je določala zdravila. Žal pa je bila bogata grajska knjižnica uničena leta 1942, ko so hmeljniški grad zasedli partizani in ga izropali ter zažgali (Stopar 2000: 87–92). Tako se doslej edini odkriti namig o možnem uporabljenem priročniku skriva v njenem zvezku zdravlencev, kjer je na eni od strani med predpisanimi zdravili zapisan priimek Lutze. Po vsej verjetnosti gre za Arthurja Lutzeja (1813–1870), znanega nemškega homeopata, ki je zaslovel predvsem v času delovanja na svoji kliniki, ki jo je leta 1854 začel graditi v kraju Köthen (Streuber 1996: 178). Letno je kliniko obiskalo 25.000–30.000 ljudi (Willfahrt 1996: 279).

¹² Za bolj natančno določitev socialnega izvora bi bilo potrebno pregledati matične knjige.

¹³ Po ustnih podatkih vnuka Philippa Wambolta se je s homeopatijo ukvarjal tudi njen mož Franz, zato obstaja tudi možnost, da se je seznanjala s homeopatijo tudi z njegovo pomočjo.

Njegovo najpomembnejše delo je priročnik *Lehrbuch der Homöopathie* (1860), ki je bil namenjen predvsem laikom. Očitno je bil zelo razširjen, saj so ponatisi izhajali še po avtorjevi smrti – leta 1919 je izšla 15. izdaja (Streuber 1996: 180). Precejšnja verjetnost je, da je Wamboltova res uporabljala priročnik Arthurja Lutzeja. Kot zanimivost naj dodam, da je Lutzejev homeopatski priročnik *Lehrbuch der Homöopathie* uporabljal tudi že omenjeni, prav tako na Dolenjskem delujoči laični homeopat Jakob Košak v Kronovem pri Beli Cerkvi.¹⁴

Na svoji kliniki je imel Lutze ves čas na prodaj posamezna zdravila in različne homeopatske lekarnice. Poleg posebnih lekarn proti zobobolu, koleri, črnim kozam ... je prodajal tako imenovane lekarnice za domačo rabo, potovalne lekarnice, žepne lekarnice ... v različnih izvedbah (les, usnje, karton) in z različnim številom zdravil (Streuber 1996: 180). Prodajal jih je celo v Ameriko, Avstralijo in Afriko (Willfahrt 1996: 279). Morda je Wamboltova uporabljala tudi Lutzejeva zdravila. Sicer pa so bila na Slovenskem konec 19. in v začetku 20. stoletja v uporabi tudi homeopatska zdravila domačih proizvajalcev (npr. Mayrjeve lekarnice Pri zlatem jelenu in Trnkoczyjeve lekarnice v Ljubljani)¹⁵ in največjega nemškega proizvajalca homeopatskih zdravil, lekarnarja in založnika Willmarja Schwabeja iz Leipziga (1839–1917) (Willfahrt 1996).

Zakaj so se kmetje obračali na Wamboltovo?

Težko je z gotovostjo trditi, kakšni so bili motivi baronice za zdravljenje. Morda so bili del njene »dobrodelne« aktivnosti,¹⁶ ki je sicer sodila v »delokrog« plemkinj, vendar jih je v kmečkem okolju, v katerem je živel, težko udeležena. Preseneča pa, da je v *Dolenjskih novicah* nikoli ne omenjajo v zvezi z dobrodelnostmi. Le težko bi verjela, da je bilo zdravljenje povezano z dodatnim dohodkom. Glede na to, da so pri njej iskali pomoč večinoma dolenjski kmetje, je skoraj zagotovo zdravila brezplačno.¹⁷ Precej verjetno pa je, da so ji ljudje prinašali darove, najbrž predvsem razne kmečke pridelke (primerjaj Židov 2005: 334).

Brezplačno zdravljenje je najbrž eden od razlogov, zaradi katerega so se revni kmečki ljudje obračali nanjo in ne na uradno javno veterinarsko službo na Dolenjskem. Zakon o organizaciji javne zdravstvene službe iz leta 1870 je vključeval tudi veterinarsko službo, ki je bila organizirana po političnih okrajih. Veterinarsko službo so izvajali deželni in okrajni živinozdravniki (Stefančič 1966: 73). V okraju Črnomelj so dobili okrajnega veterinarja leta 1875, leta 1979 pa v okrajih Novo mesto in Kočevje. Vsa okrajna glavarstva so dobila veterinarje leta 1896 (Stefančič 1966: 81, 83). V Novem mestu je kot okrajni veterinar od 1884. do upokojitve leta 1926 deloval Otmar Skale (Stefančič 1966: 92), ki je skrbel za bolne domače živali, jih cepil proti nalezljivim boleznim in po Dolenjskem prirejal predavanja o umni živinoreji, živinskih boleznih,

¹⁴ Hrani ga njegova pravnukinja etnologinja mag. Helena Ložar - Podlogar iz Ljubljane.

¹⁵ O izdelavi in prodaji homeopatskih zdravil v omenjenih lekarnah pričajo reklamni oglasi za Trnkoczyjevo lekarno v Slovencu iz konca 19. stoletja ter kuverte za recepte in »reklamne« knjižice obeh lekarn.

¹⁶ Nekaterim okoliškim cerkvam je npr. poklonila slike.

¹⁷ Na Dolenjskem sta brezplačno zdravila živali tudi že omenjena Jakob Košak in Baltazar Bartol.

Grad Hmeljnik leta 1911
(Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Posebne zbirke Boga Komelja)

trgovanju z živino ...¹⁸ Seveda pa je bilo potrebno za njegovo zdravljenje plačati, česar pa si revni dolenjski kmetje večinoma niso mogli privoščiti. Za tiste, ki niso bili iz bližnje okolice Novega mesta, je bil veterinar zaradi slabih prometnih povezav predaletč, zagotovo pa lahko med razloge uvrstimo tudi nezaupanje preprostih ljudi v postopke tedanje uradne veterine.

Zakaj je Wamboltova zdravila le prašiče?

Glede na to, da se homeopatija uporablja za zdravljenje vseh (domaćih) živali (živina, psi, mačke), se zastavlja vprašanje, zakaj so se Dolenjci na Wamboltovo obračali le v primeru prašičjih bolezni. Lahko bi šlo za dobre izkušnje z zdravljenjem prašičev v preteklosti. Tak primer bi bilo lahko uspešno homeopatsko zdravljenje prašičje rdečice leta 1835 v okolici Mokronoga na Dolenjskem (Stefančič 1966: 52). Vendar se zdi glede na časovno oddaljenost to malo verjetno. Tako se zdi še najbolj možna razlaga, da so pri Wamboltovi iskali pomoči le v primeru bolezni prašičev zaradi velikega gospodarskega pomena, ki ga je imela prašičereja na Dolenjskem v začetku 20. stoletja. Pred prvo svetovno vojno je veljala za najvažnejšo kmetijsko panogo¹⁹ in za glavni vir dohodkov na Dolenjskem.²⁰ Predvsem naj bi to veljalo za male in revne kmete, za katere je bila gospodarsko zelo pomembna začasna reja – dvakrat na leto so kupovali mlade prašiče, jih nekaj časa redili in potem spet prodali.²¹ Mladi prašiči so največkrat prihajali s Hrvaškega, ker na Dolenjskem ni bila v zadostni meri razvita reja plemenskih svinj

¹⁸ Dolenjske novice 22, 1906 (15. 10.), str. 181.

¹⁹ Dolenjske novice 26, 1910 (10. 1.), str. 6–7.

²⁰ Dolenjske novice 22, 1906 (15. 3.), str. 52; (1. 4.), str. 57.

²¹ Dolenjske novice 22, 1906 (15. 5.), str. 84; (15. 6.), str. 105.

in ni bilo dovolj merjascev. S hrvaškimi prašiči pa so pogosto prihajale tudi nalezljive prašičje bolezni kot rdečica in prašičja kuga.²²

Prašičje bolezni na Dolenjskem v začetku 20. stoletja

Nalezljivi bolezni, ki sta zelo ogrožali prašiče na Dolenjskem v začetku 20. stoletja, sta bili predvsem rdečica in prašičja kuga. Rdečica (*pireč ogenj, škrlatinka, ogenj sv. Antona, šen, rdeča bolezen*) je bila na Dolenjskem pogosta od leta 1835 dalje (Stefančič 1966: 52–55). Zelo razširjena je bila tudi še v začetku 20. stoletja in je zaradi visoke smrtnosti prašičev pomenila veliko gospodarsko škodo. Leta 1906 so na tedanjem Kranjskem začeli razmišljati o uvedbi cepljenja, ki se je v nekaterih deželah že izkazalo kot učinkovito.²³ Glavni odbor cesarsko-kraljeve Kmetijske družbe v Ljubljani je leta 1907 začel zbirati podatke o eventualnih interesentih za cepljenje, ki so ga potem začeli izvajati leta 1908.²⁴ V novomeškem okraju so bili v zvezi s cepljenjem zelo nezaupljivi, prvo leto so se za cepljenje prijavi le kmetijska šola na Grmu, župan I. Zurc in bolnišnica v Kandiji. Prvo cepljenje na Dolenjskem je izvedel okrajni višji živinozdravnik Otmar Skale, prašiči pa so cepljenje dobro prenesli.²⁵ Do konca maja je bilo cepljenih 176 prašičev.²⁶ Do srede avgusta 1908 od skupno cepljenih 295 prašičev v novomeškem okraju ni nobeden obolel.²⁷ Zaradi uspešnosti cepljenja v letu 1908 (na Kranjskem je bilo cepljenih nad 6000 prašičev, od tega jih je zbolelo le 20 in poginilo 10)²⁸ so s cepljenjem nadaljevali v naslednjih letih. Leta 1909 so na Kranjskem proti rdečici cepili 10.351 prašičev, najmanj na Dolenjskem, skupaj 1911 prašičev.²⁹ Tudi naslednja leta so vsako pomlad zbirali prijave za cepljenje, vendar kaže, da kljub državnim prispevkom in dodatnim količinskim popustom na Dolenjskem do leta 1915 zanj ni bilo velikega interesa.³⁰

Rdečica se je pojavljala predvsem v poletnih mesecih, obolevali so večinoma mladi prašiči, več prašičev je zbolelo hkrati. Bolni prašiči so nehali žreti, imeli so težave s prebavo, spremenjeno telesno temperaturo, težave z dihanjem, hojo in so ležali. Drugi dan bolezni so se jim na uhljih, vratu, trebuhu in med nogami pojavile rdeče lise, ki so postale vijoličaste in rjavo-vijoličaste in se zlivale med seboj. Bolni prašiči so največkrat poginili v enem do treh dneh. Smrtnost je bila 80- do 90-odstotna (Dular 1909: 144–145, 147).

Prašičja kuga je se je na Kranjskem prvič pojavila leta 1896 in je prišla s Hrvaškega. Do leta 1900 je na Kranjskem za prašičjo kugo poginilo 1329 prašičev (Stefančič 1966: 55–56). V začetku 20. stoletja je bila na Dolenjskem zelo pogosta, vir okužbe pa so

²² *Dolenjske novice* 22, 1906 (15. 6.), str. 105.

²³ *Dolenjske novice* 22, 1906 (1. 9.), str. 154; (15. 9.), str. 164.

²⁴ *Dolenjske novice* 24, 1908 (1. 2.), str. 20, 24; (1. 4.), str. 55.

²⁵ *Dolenjske novice* 24, 1908 (15. 5.), str. 84.

²⁶ *Dolenjske novice* 24, 1908 (1. 6.), str. 90.

²⁷ *Dolenjske novice* 24, 1908 (15. 8.), str. 130.

²⁸ *Dolenjske novice* 24, 1908 (12. 3.), str. 88.

²⁹ *Dolenjske novice* 26, 1910 (10. 1.), str. 6–7.

³⁰ *Dolenjske novice* 26, 1910 (10. 4.), 53; 31, 1915 (28. 5.), str. 34.

Grad Hmeljnik leta 2006. Foto: N. Židov

bili prašiči, uvoženi s Hrvaškega. Zaradi prašičje kuge so na Dolenjskem leta 1906 za nekaj časa celo prepovedali trgovanje z njimi in ukinili prašičje sejme v Novem mestu.³¹ Bolezen se je v nekaterih krajih Dolenjske ponovno pojavila leta 1909.³² Oboleli prašiči so zaradi izgube apetita hujšali, veliko so pili, se opotekali, večino časa so preležali; imeli so težave z dihanjem, pogosto so kašljali; v blatu so bili sledovi krvi, po glavi, ušesih, vratu in trebuhu so se jim pogosto pojavile rdeče pegice ali mozolji. Nekateri so poginili v nekaj dneh, sicer pa je bolezen trajala od nekaj dni do nekaj mesecev. Če je prišla kuga v svinjak, je zbolelo do 95 odstotkov prašičev (Dular 1909: 146–148).

Med prašiči na Dolenjskem je bila dokaj pogosta bolezen tudi sajasti izpuščaj (*srbečica, smolnate grinte*). Prašiči se kljub rednemu prehranjevanju niso zredili, močno so hujšali in se zaradi srbečice drgnili. Na koži so se jim naredili mehurčki, ki so popokali, nastale so rumenkaste hraste, ki so tekom časa počrnele.³³ Med mladimi prašički, ki so še sesali, se je občasno pojavljala driska.³⁴ Leta 1911 je bila predvsem v Beli krajini razširjena kuga na gobcu in parkljih, zato so prepovedali vse sejme.³⁵

³¹ *Dolenjske novice* 22, 1906 (1. 3.), str. 43–44.

³² *Dolenjske novice* 25, 1909 (28. 5.), str. 176.

³³ *Dolenjske novice* 27, 1911 (25. 7.), str. 105; Dular (1909: 254).

³⁴ *Dolenjske novice* 23, 1907 (1. 9.), str. 177.

³⁵ *Dolenjske novice* 27, 1911 (10. 11.), str. 167.

Bolezni prašičev, ki jih je zdravila Wamboltova

Kmetje so se obračali na Wamboltovo zaradi različnih težav, ki so jih opazili pri svojih prašičih, pri čemer je bil odzivni čas različen. Ob nekaterih težavah (npr. pri rdečih madežih³⁶) so se k njej odpravili že dan po tem, ko so se pojavile, ob drugih spet so njeno pomoč iskali po nekaj dneh, če težave niso izginile same. Najpogosteje je šlo za težave pri krmljenju (prašiči niso žrli, žrli so premalo, žrli so samo določene stvari ali se kljub normalnemu žrtju niso redili). Po zdravila so se odpravili, če so imeli prašiči težave s prebavo (zaprtje ali diareja, trebušni krči), če so bili togotni, omotični, če so imeli težave s hojo, če so večino časa ležali ali sploh niso mogli vstati, če so kašljali, imeli otekel vrat, težave z dihanjem, spremenjeno telesno temperaturo ali temperaturo nekaterih delov telesa, zaradi sprememb na koži (izpuščaji, madeži), če svinje niso imele menstruacije, v primeru težav ob kotitvi, zaradi poškodb in krvavitev. Seveda je šlo največkrat za kombinacijo več težav.

47

Wamboltova ni postavljala diagnoz – ni si zapisala, za katero bolezen gre, temveč si je, kot je to običajno pri homeopatskem zdravljenju, zapisovala le simptome.³⁷ Tako lahko na osnovi simptomov, starosti prašičev, letnega časa, v katerem se je obolenje pojavilo, in števila obolelih prašičev pri istem lastniku sklepamo, za katere bolezni je šlo. Kadar je prišla neka oseba po zdravila za več prašičev, ki so imeli iste simptome, je šlo zagotovo za nalezljivo bolezen. Enako tudi, če je imelo več prašičev iz istega kraja podobne bolezenske simptome.

Wamboltova je zagotovo zdravila rdečico. Prepoznamo jo med zapisanimi simptomi: *rdeči / vijoličasti madeži, svinja ne more stat, leži, ne žre*. Simptom *rdeči / vijoličasti madeži* se večinoma pojavlja v poletnih mesecih, kar je še dodaten dokaz, da gre za rdečico. V enem primeru je celo eksplicitno zapisano, da gre za to bolezen. Med zapisi najdemo tudi simptome *veliki in majhni izpuščaji (na hrbtu), kašelj, težave z dihanjem*, ki bi lahko kazali na prašičjo kugo. Precej pogost simptom je tudi *oteklo grlo*, povezan s prehladom.

Katera zdravila je uporabljala Wamboltova?

Včasih so kmetje prišli k baronici zaradi svojih zdravstvenih težav in boleznih prašičev.

Primer: *17. junija 1913 se je oglasila Svetan Neža (40 let), Cerovec. Imela je trgajoče bolečine, več tednov je kašljala, bila vročična in slabotna. Hkrati je dobila še zdravilo za svojo svinjo, ki ni imela apetita in se je tresla.*

Primer: *17. novembra 1906 se je zaradi težav z želodcem pri Wamboltovi oglasil Bagner Anton iz Mirne Peči. Mimogrede je dobil še zdravila za svoja dva prašiča, ki nista žrla.*

Nekateri so prihajali po zdravila le za prašiče. Opisali so težave živali, baronica je v zvezek zapisala simptome (npr. *ne žre, leži / oteklo grlo, žre samo mleko / tri dni kašlja / ne more stati*) ter določila in dala zdravilo. Večinoma so se zaradi iste bolezni

³⁶ Očitno so se zavedali nevarnosti rdečice.

³⁷ Le v enem primeru je zapisala diagnozo – rdečica.

oglasili le enkrat, nekateri tudi dvakrat. Če so ponovno prišli po zdravila, si je zabeležila stanje: *nespremenjeno / bolje*. V kolikor se je stanje izboljševalo, je običajno predpisala ista zdravila, sicer jih je zamenjala.

Primer: *14. januarja 1907 je Wamboltova za bolnega prašiča iz Trebelnega določila zdravili Arsenicum Album in Calcarea Carbonica. 19. januarja se je lastnik prašiča zopet oglasil. Stanje prašiča se je izboljšalo, zato je ponovno dobil isti zdravili.*

Wamboltova je za zdravljenje prašičev uporabljala trinajst homeopatskih zdravil.³⁸ Največkrat je predpisala *Arsenicum Album*, sledila pa so zdravila *Calcarea Carbonica*, *Bryonia*, *Belladonna*, *Nux Vomica*, *Apis*, *Aconitum*, *Rhus Toxicodendron*, *Mercurius Solubilis*, *Chamomilla*, *Pulsatilla*, *Arnica* in *China*. Predpisala oziroma dala jim je eno do tri zdravila hkrati.³⁹ Kmetje so jih morali dajati prašičem po žlici: eno žlico na pol ure, na uro ali na dve uri. Običajno so na začetku dajali zdravila bolj pogosto (na pol ure, na eno uro), potem redkeje (na eno uro, na dve uri) do izboljšanja.

Krajevni izvor prašičev

K Wamboltovi so prihajali po zdravila za prašiče kmetje iz številnih dolenjskih vasi in zaselkov. Največ jih je prihajalo iz okolice gradu Hmeljnik (Gorenje in Dolenje Karteljevo, Pristava, Selo pri Zagorici, Gorenje in Dolenje Kamenje, Ždinja vas, Dobrava, Daljni Vrh, Boršt, Gorenje in Dolenje Kamence, Jagodnik, Nova Gora, Globočdol, Hribe, Šumeje), iz Mirne Peči z okolico (Mali Kal, Veliki Kal, Mali Vrh, Goriška vas, Hrastje pri Mirni Peči), iz okolice Trebnjega (Kamni Potok, Kamna Gora, Pristava). Zdravila je še prašiče iz krajev Trebelno, Radna vasi, Cerovec pri Trebelnem, Čemše, Udna vas, Štatenberk, Šentjurij na Dolenjskem, Križ in Prečna.⁴⁰ Zaradi boleznih prašičev so se nanjo obračali predvsem kmetje, ki so bili blizu gradu Hmeljnik. Najbolj oddaljeni so bili v zračni črti okoli 15 km, kar pomeni, da so do Hmeljnika pešačili do nekaj ur.

Natančnega števila zdravljenih prašičev ni mogoče ugotoviti, saj je Wamboltova vodila številčno evidenco le, kadar so prišli k njej po zdravila za enega do tri prašiče. V nekaj primerih pa, ko je šlo za več prašičev istega gospodarja, je zapisala le *svinje* – brez navedbe njihovega števila. Tako lahko ocenjujemo, da je šlo skupaj za okoli 200 prašičev.

Sklep

Maria Wambolt je bila nedvomno pomembna zdravilka tako za ožjo okolico gradu Hmeljnik pri Novem mestu kot tudi za širše območje Dolenjske. S pomočjo homeopatije je zdravila ljudi in prašiče, pri čemer je bil delež ljudi precej večji. Tudi geografsko območje, v okviru katerega je zdravila ljudi, je bilo širše od tistega s prašiči. Glede na krajevni izvor lahko sklepamo, da so jo v zvezi z zdravljenjem prašičev obiskovali predvsem revnejši dolenjski kmetje. S pomočjo homeopatije je zdravila nalezljive in

³⁸ Za zdravljenje ljudi je Wamboltova uporabljala okoli petdeset zdravil. Za zdravljenje ljudi in živali uporablja homeopatija ista zdravila.

³⁹ Ne vemo, ali je šlo za kroglice ali kapljice.

⁴⁰ Geografsko območje, v katerem je zdravila ljudi, je bilo precej širše.

druge bolezni prašičev. Na osnovi zvezka zdravljencev težko sodimo o uspehih njenega zdravljenja, saj nič ne vemo o prašičih, katerih lastniki so se oglasili pri njej le enkrat. Res pa je, da so tisti, ki so se ponovno oglasili, poročali o izboljšanju.

LITERATURA

B-i

1832 Homöopathische Heilung einer chronischen Augenkrankheit bei einem Pferde. *Archiv für die Homöopathische Heilkunst* 12, št. 3, str. 154.

BOGATAJ, Janez

1973 Iz ljudske medicine na Dolenjskem. V: *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*. Ljubljana : Zdravstveni vestnik. Str. 26-43.

DOLENC, Milan

1975 Stiška okolica je bila središče ljudske medicine na Dolenjskem. *Zbornik občine Grosuplje* 7, str. 180-188.

1980 Etnoveterinarstvo v delih pisatelja Janeza Trdine. V: *Janez Trdina – etnolog : zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine*. Ljubljana : Slovensko etnološko društvo. Str. 49-55.

1989 Knjiga pacientov baronice Marije Wambolt s Hmeljnika. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 29, št. 3-4, str. 199.

DULAR, Franjo

1909 *Domači živinozdravnik : za potrebe kmetskega stanu*. Celovec : Družba sv. Mohorja.

KANNENGIEßER, Ursula-Ingrid

1996 Der Tierarzt J. J. Lux (1773-1949) und die Veterinärhomöopathie im 19. Jahrhundert. V: *Homöopathie : Patienten, Heilkunde, Institutionen von den Anfängen bis heute* / Martin Dinges (hrsg.). Heidelberg : Haug. Str. 228-252.

LESAR, Josip

1925-1932 Bartol Baltazar. V: *Slovenski biografski leksikon : prva knjiga*. Ljubljana : Zadržna gospodarska banka. Str. 26.

MAKAROVIČ, Marija

2001 O ljudskem zdravlilstvu z Dolenjskega in iz Bele krajine. *Traditiones* 30, št. 2, str. 89-112.

POTOČNIK, Bernarda

1994 *Hmeljnik : način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

SMOLE, Majda

1982 *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije.

SOSIČ, Barbara

2000 Gradivo o ljudski medicini v zapiskih terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog* 10, str. 213-254.

STOPAR, Ivan. 2000 *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 2, Dolenjska. Knj. 1, V porečju Krke*. Ljubljana : Viharnik.

STEFANČIČ, Ante

1966 *Začetek in razvoj veterinarstva na Slovenskem do prve svetovne vojne*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

STREUBER, Ingeborg

1996 Ein Macher : Arthur Lutze (1813-1870) : »Der Mensch kann, was er will, doch muß er glauben und vertrauen«. V: *Homöopathie : Patienten, Heilkunde, Institutionen von den Anfängen bis heute* / Martin Dinges (hrsg.). Heidelberg : Haug. Str. 160-164.

TRDINA, Janez

1987 *Podobe prednikov : zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879*. Ljubljana : Univerzitetna konferenca ZSMS.

VALENTINČIČ, Stane

1992 Živinozdravstvo na področju občine Grosuplje v prejšnjem in prvi polovici tega stoletja. *Zbornik občine Grosuplje* 17, str. 35-42.

WILLFAHRT, Joachim

- 1996 Wie der homöopathische Apoteker und Verleger Willmar Schwabe (1839–1917) und seine Wegbereiter im Laufe des 19. Jahrhunderts der Homöopathie ein Millionenpublikum verschafften. V: *Homöopathie: Patienten, Heilkunde, Institutionen von den Anfängen bis heute* / Martin Dinges (hrsg.). Heidelberg: Haug. Str. 270–295.
- ZDUNIČ, Drago (ur.)
1982 *Ribnica skozi stoletja*. Ribnica : Skupščina občine. Zagreb : Spekter.
- ŽIDOV, Nena
2004 An Overview of the History of Homeopathy in Slovenia in the 19th Century. *Medizin, Gesellschaft und Geschichte* 23, str. 181–199.
- 2005 Jurij Humar in njegovo zdravljenje ljudi z magnetizmom. *Etnolog* 15, str. 323–343.
- ŽURGA, Janez; MARŠIČ, Stanislav M.
1998 *Čudodelnik s Primskovega : Jurij Humar, 1819–1890*. Celovec, Ljubljana, Dunaj : Mohorjeva založba.

50

VIRI

Dolenjske novice, 1906–1915, Novo mesto : J. Krajec
Arhiv Republike Slovenije
Dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja

BESEDA O AVTORICI

Nena Židov, dr., je muzejska svetovalka in kustodinja za socialno kulturo v Slovenskem etnografskem muzeju. V letih 1997–2003 je bila urednica muzejske periodične publikacije *Etnolog* in več let urednica knjižne zbirke *Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja*. Doktorirala je z nalogo *Alternativna medicina v Sloveniji, Etnološki vidik* (1996). Objavila je knjigi *Ljubljanski živilski trg* (1994) in *Občina Ljubljana Bežigrad* (1991). V Sloveniji in tujini je objavila vrsto člankov. Ukvarja se s preučevanjem ljudske in alternativne medicine, ljudskega prava in šeg.

ABOUT THE AUTHOR

Nena Židov, Ph. D., museum adviser, curator of social culture in the Slovene Ethnographic Museum. She was the chief editor of the museum's periodical *Etnolog* from 1997–2003 and of the collection *Library of the Slovene Ethnographic Museum* for several years. She obtained her Ph. D. degree with a dissertation entitled *Alternative medicine in Slovenia – The ethnological aspect* (1996). Dr. Židov has published two books: *Ljubljanski živilski trg* (1994) and *Občina Ljubljana Bežigrad* (1991), as well as many articles in Slovenia and abroad. Her research activities focus on folk and alternative medicine, common law, and customs.

SUMMARY

BARONESS MARIA WAMBOLT AND HER HOMEOPATHIC TREATMENT OF PIGS IN DOLENJSKO

Originally, only people were treated with homeopathy, but in the early 19th century its use was spread to domestic animals. The first sources reporting homeopathic treatment of domestic animals in Slovenia date from the 1830s. To date, several lay homeopaths have been identified who treated people as well as domestic animals. According to the gathered data, the following people treated animals in Dolenjsko in the early 20th century: the landowner, miller and sawmiller Jakob Košak (1829–1918), the priest Baltazar Bartol (1821–1911), and baroness Maria Wambolt.

Baroness Maria Wambolt (1848–1915) moved with her husband Franz from Germany to Hmeljnik Castle in Dolenjsko in 1876. That she treated people and pigs as a lay homeopath is witnessed by her notebook about her patients from the 1906–1913 period, which is in the Archives of the Republic of Slovenia. In this period, hundreds of people, mainly peasants from Dolenjsko, turned to her for help for themselves or their pigs. Her notes are a precious source because they provide information about her knowledge of homeopathy and on her patients. Maria Wambolt brought her knowledge of homeopathy with her from Germany and she probably used the manual of the well-known homeopath Arthur Lutze (1813–1870) – *Lehrbuch der Homöopathie*.

Baroness Wambolt treated her patients for free and this was certainly one of the reasons why the peasants from the environs turned to her instead of to the official veterinary service. That she treated pigs was probably due to the high economic importance of pig-breeding to the small peasants of Dolenjsko before the First World War. She treated infectious and other pig diseases. Peasants turned to Wambolt when they noticed feeding disorders (pigs not eating, eating too little, eating only some fodder, or not gaining weight when eating normally). They asked for medicaments when their pigs had digestive disorders (constipation or diarrhoea, stomach cramps), when they were indolent, were lying down most of the time or could not get up, coughed, had a swollen neck, breathing difficulties, changed body temperature or temperature of some body parts, changes to their skin (rashes, patches), when the pigs did not have their periods, difficulties in giving birth, injuries, and bleedings. Baroness Wambolt used thirteen different homeopathic drugs, most frequently *Arsenicum Album*.

